

САВРЕМЕНА СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ
(колективна монографија)

**САВРЕМЕНА СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ**
(колективна монографија)

Уредник:
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Београд
2014

Издавач:

Филолошки факултет Универзитета у Београду

За издавача:

Проф. др Александра Вранеш

Рецензенти:

Академик Предраг Пипер

Проф. др Срето Танасић

Идејно решење корица:

Лепосава Кнежевић

Коректура:

Аутори и Весна Николић, мастер

Припрема и штампа:

Чигоја
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

www.chigoja.co.rs

Тираж:

300

Ова књига је настала као резултат научно-истраживачког рада на следећим пројектима Института за српски језик САНУ:

178009 – Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српкохрватског књижевног и народног језика САНУ,

178007 – Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика (ЕРСЈ), и

178021 – Опис и стандардизација савременог српског језика.

Пројекте у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

Уводне напомене	7
Рајна М. Драгићевић РАЗВОЈ ПРАКТИЧНЕ И ТЕОРИЈСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ	9
Стана С. Ристић СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ. БЕОГРАДСКА ЛЕКСИКОГРАФСКА ШКОЛА.....	27
Васа Б. Павковић ГРАЂА ЗА РЕЧНИК САНУ.....	55
Мирослав Б. Николић УТВРЂИВАЊЕ ОДРЕДНИЦЕ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	61
Александра М. Марковић ГРАМАТИКА У СРПСКИМ РЕЧНИЦИМА	69
Јасна Б. Влајић-Поповић ЕТИМОЛОГИЈА У СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА	93
Стана С. Ристић КВАЛИФИКАТОРИ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	113
Даринка С. Гортан-Премк ДЕФИНИСАЊЕ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	131
Милица Н. Радовић Тешић РАСПОРЕЂИВАЊЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧИ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ.....	141
Даринка С. Гортан-Премк ФИГУРАТИВНА ЗНАЧЕЊА У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ.....	155

Милена М. Јакић	
ПАРАДИГМАТСКИ ЛЕКСИЧКИ ОДНОСИ У СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА	167
Ненад Б. Ивановић	
ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК У РЕЧНИКУ САНУ	195
Милорад П. Дешић	
ОБРАДА ИЗРАЗА У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	233
Ненад Б. Ивановић	
РАЧУНАРСКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ (могућности и перспективе)	249
Рајна М. Драгићевић	
БУДУЋНОСТ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ.....	279
БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА.....	287
РЕЗИМЕ	289
SUMMARY.....	290

Ненад Б. Ивановић

Институт за српски језик САНУ

ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК У РЕЧНИКУ САНУ

0. Нацрт

У овом поглављу се говори о *лексикографском метајезику* као једном од кључних елемената речничког описа, као и лексикографске теорије у целини. Појам метајезика у описном речнику разматра се на теоријском плану, као онтолошки и семиотички појам, и на примењеном плану, као средство за лексикографску анализу лексике и изграђивање начела њене категоризације.

У складу са овим, поглавље има два дела.

Први део поглавља је посвећен метајезику као теоријском појму. Описују се његове главне семиотичке функције, које чине саставни део механизма дефинисања речи у дескриптивном речнику. Уводи се појам *метајезичке (или лексикографске) константе*, као дела речничког описа којим се исказују различити категоријални домени примене речи.

У другом делу поглавља се на корпусу дефиниција из Речника САНУ демонстрира начин на који се метајезичке константе издвајају и групишу око домена на које упућују. Нарочита пажња посвећена је *речничким квалификаторима*, помоћу којих се на сажет начин региструју статус и употреба речи на различитим нивоима лингвистичке категоризације језика.

Циљ овог излагања је двојак. Поред тога што осветљава разнолике технике лексикографског дефинисања, оно настоји и да покаже на који се начин језик може анализирати полазећи од информација које су затечене у описном речнику.

---

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

1. Појам лексикографског метајезика

Једна од најраспрострањенијих дефиниција описног речника јесте да је то „приручник у коме се значење и употреба речи једног језика објашњавају речима тога истог језика”. Међутим, гледано са семиолошког становишта, ова дефиниција је само делимично тачна. Дескриптивни речници су, додуше, устројени на тај начин да њихове одреднице, примере и дефиниције које их тумаче могу разумети говорници истог језика, али принципи овог тумачења, које спроводе лексикографи, нису сасвим комплементарни законитостима природног језика. Тако нпр. на формалном плану увиђамо да речничке дефиниције користе аналитичке обрасце, без информативне отворености која одликује језик свакодневне комуникације; док на значењском плану речи у дефиницијама (за разлику од истих речи у природном језику) имају строго дефинисане семантичке улоге (нпр. речи *види* или *испореди* не значе исто када су употребљене у речничкој дефиницији и у природном језику). Списак ових некомплементарности може се ширити и на друге планове језичке и ванјезичке структуре (синтаксички, стилистички, културолошки итд.).

Изложено наводи на закључак да дескриптивни речници, по својој природи, садрже два различита и одељена идиома: *језик који се описује у речнику* (или „природни језик”) и *језик којим се врши лексикографски опис* (или „лексикографски метајезик”). Иако деле заједничку лексичку базу, ови идиоми се знатно разликују по структури и семиотичким улогама, па се стога само условно могу назвати „истим језицима”. Док природни језик има потенцијално неограничен број тема о којима говори, као и широк опсег стратегија којима изражава комуникативну поруку, метајезик у описном речнику има само један задатак: да дефинише различите врсте језичких законитости, које су условљене реализацијом речи у језику, као и њиховим синтагматско-парадигматским везама са другим речима у лексичком систему.

Захваљујући овоме, сврха лексикографског метајезика, за разлику од сврхе природног језика, сведена је на две улоге: *категоризациону* и *репрезентациону*. То значи да метајезик представља семиотичко средство које омогућује описном речнику да категоризује различите појаве у језичком систему, и да тиме служи као репрезент природног језика. Отуда потиче и његов назив, пореклом од грчког предлога *мета* („над”): метајезик је апстракција, тј. језик који је у неку руку „изнад” система природног језика, будући да га описни речник користи како би говорио о самом том систему.

2. Функције лексикографског метајезика

Да бисмо могли да говоримо о лексикографском метајезику као засебном теоријском појму, потребно је најпре да дефинишемо његове главне одлике. Будући да ове одлике спадају у интерпретативни домен *семиотике* као науке о принципима означавања, то ћемо дефинисање ових одлика извршити набрајањем основних семиотичких функција уз помоћ којих се остварује речнички опис.

Оно што код лексикографске дефиниције прво пада у очи јесте њена способност да уопштава појмове, тј. да их *генерализује*. То значи да је метајезик у стању да семантички садржај речи коју дефинише повеже са њеном категоријалном и емпиријском суштином. Другим речима, метајезик тежи томе да садржај појединачне речи повеже са ширим, општијим системом знања о њеној појмовној супстанци.

Да бисмо ово појаснили, навешћемо следећи пример. Основно значење лексеме **лопов** у Речнику САНУ гласи: *онај који краде, крадљивац*. За тим, у оквиру исте дефиниције, следе још две контекстуалне реализације ове лексеме (одвојене тачком и запетом): *отимач, пљачкаш и преварант, лупеж*. У стварности, лопова могу красити многе особине: ружноћа (или лепота), висина или мали раст, злоћа, начитаност, самоувереност итд. – од којих су оне најстереотипније уједно и реализоване на језичком плану. Међутим, оно што је примарно код *лексикографске* категоризације лопова као таквог јесте довођење **ОСОБЕ** у РЕЛАЦИОНУ ВЕЗУ са одређеном врстом Активности. Другим речима, у речнику се један појам (који може имати различите, више или мање индивидуализоване представе и језичке манифестације) представља као део емпиријски уопштеног система категорија и вредности. У конкретном случају лексеме *лопов*, то уопштавање има следећи облик: [ОСОБА → РЕЛАЦИЈА → АКТИВНОСТ^{1, 2, 3}], при чему се ове три Активности разликују по типу радње коју репрезентују: ¹Крађи, ²Отимању или ³Превари.

Захваљујући генерализацији, појмови који се описују у речнику посматрају се као категорије које попримају облик универзалности: речничка дефиниција тежи томе да обухвати *сваког* лопова, а не једног конкретног лопова. Као што је из изложеног видљиво, референција појмова (као скуп њихових индивидуалних особина) посредством метајезика у речнику се замењује широм, универзалнијом референцијом која описује *суштину* појмова и динамичких веза између њих. То значи да се, у оквиру речничког описа значења, износе системски уређене информације које су генерализоване у односу на семиотички систем природног језика. Стога не чуди ни то што се у речничким дефиницијама готово увек даје мање од онога што већ знамо о појмовима: њихова сврха није у томе да представе

(потенцијално неограничено) знање о некој ствари (ово са много више успеха чине енциклопедије), већ да то знање категоризују и организују у уређен систем.

Описујући основно својство метајезика: да генерализује, заправо смо рекли да се, у речничкој дефиницији, логички и идентификациони обрасци речи из природног језика замењују логичким и идентификационим обрасцима метајезика. Другим речима, у поступку дефинисања појмови из природног језика „преводе” се на одређени систем општих категорија.

Каква је природа тих категорија? Да би описни речник могао да функционише као семантички приручник, оне морају бити: 1) *заокружене*, тј. јасно дефинисане у оквирима унутрашњих (интензионалних) и спољашњих (екстензионалних) обележја појма¹; и 2) *хијерархизоване*, тј. постављене у одговарајући однос према комплементарним категоријама у језичком систему.

Ако се вратимо на претходни пример, увидећемо да је *лопов* у Речнику САНУ примарно категоризован као ЧОВЕК – а не као Биљка, Животиња, Болест или Празник. Ова категоризација је извршена на основу унутрашњих обележја појма (*лопов* поседује морфолошке одлике људског бића, а не одлике неке друге наведене категорије), као и на основу његових спољних обележја (*лопов* одговара негативној представи Крадљивца која постоји у нашем перцептивном искуству). То даје основу лексикографу да, када је *лопову* дао статус „људског крадљивца” (за разлику од нпр. *лисице*, која се може дефинисати као „животињски крадљивац”), даље семантичко прецизирање овог појма у речнику изврши његовим одређењем према низу одговарајућих дистинктивних обележја: „+одрасло”, „+делатно”, „+вешто”, „–морално”, „+опасно”, „+наоружано”, „–ауторитарно” итд. Ова обележја помажу да се *лопов* смести у одговарајући однос према хијерархијски сродним појмовима: *судији*, *детективу*, *полицајцу*, *чувару* итд. (али не и према *фикусу* или *грину*, са којима *лопов* не дели заједничка категоријална обележја).

Способност метајезика да буде *посредник* између „света појавности” и „света категорија”, као и да повезује сродне појмове према скуповима заједничких категоријалних обележја, чини основу његове *супститутивне функције*. Супституција је процес који, у току дефинисања, повезује *перцепцију* појмова са њиховом *категоризацијом*. У овом контексту, може се слободно рећи да је један од најважнијих сегмената израде описног речника везан за познавање техника супституције природног језика метајезиком:

¹ Под *интензионалним обележјима* обично се подразумева скуп категоријалних одлика појма помоћу којих се он може сврстати у одређену појмовну класу. Са друге стране, *екстензионална обележја* појма представљају резултат његове перцепције као ванјезичког објекта у оквиру одређене културе.

добар дескриптивни лексикограф је онај који је у стању да препозна главне категоријалне одлике појма пред собом и „преведе” их на метајезичку структуру. При томе, мора се имати у виду да лексикограф не дефинише само оне појмове које добро познаје, већ и оне о којима нема (готово) никакву искуствену представу, затим појмове који (попут глагола) повезују своја категоријална својства са концептима динамике, темпоралности итд., па чак и оне појмове (попут нпр. везника) који, формално гледано, не поседују уочљиве појмовне одлике (тзв. *синкатегорематски појмови*).

Поред супститутивне функције, за лексикографски метајезик у овом контексту везује се још једно важно својство. То је способност *апроксимације*, односно могућности метајезика да објасни непознате значењске елементе појма позивајући се на оне елементе који су шире познати корисницима речника.

Навешћемо један пример. На питање: „Шта, на семантичком плану, повезује лексеме *врева*, *гнев*, *кућа*, *океан* и *кончић*?” – већина говорника природног језика вероватно не би умела да пружи одговор (са изузетком да се ради о именицама). Међутим, уколико погледамо дефиниције ових именица у Речнику САНУ, увидећемо да се оне подударају у следећим секундарним значењима:

врева ж **1.** *бука, граја, галама, вика, жагор* → **5. а.** *мноштво, гомила (о људима)*. – И ту је, у том крају сабора, била неописана врева гледалаца и учесника (Новаковић С.). **б.** *велики број нечега; хаос, збрка*. – То беше врева мисли и осећаја што бујаше у мени (Јовановић М.).

гнев м **1.** *велика љутина, срџба, бес, разјареност*. → **2.** *фиг. покр. (често са придевом бож(и)ји) а. погрд. богаљ, жгоља, јадник*. – **б.** *мноштво, велика маса; исп. сила*. – Сњ тога овде и риба у води, | Гди се најпре гњивомъ (множиномъ) налазила, | Већ се више, кажу, и неплоди (Драгољуб, лист, 1846). Овде има гњив божиј бува, црви, врана (Остојић А.).

кућа ж **1. а.** *грађевински објекти, зграда за пребивање, становање или какву друштвену потребу* → *фиг. велика количина нечег, велики број нечег*. – Још се играш, а да си на Мљету, имао би кућу дјеце (Богишић В.).

океан м **1.** *водено пространство, укупна маса слане воде на површини Земље између континената* → **2.** *фиг. г. уопште велики број, велика количина нечега, мноштво, обиље*. – Читав океан рада, сва енергија совјетских људи ... непрекидно су ... хитали напред (Илић-Агапова М.).

кончић м **1. а.** *дем. од конач1 (1)*. → **б.** *фиг. мала, незнатна количина, делић нечега*. – Кончић један вида да ми је да остане, колико да видим пут пред собом (Секулић И.).

Шта можемо да закључимо из ових примера? То да се секундарна (фигуративна) значења именица која су индукована метафором или мето-

нимом (синтагме *врева мисли, гнев рибе, кућа деце, океан рада, кончић вида*) у речнику не идентификују засебно, већ апроксимативним позивањем на семантички концепт КВАНТИТЕТА. Семантичко нијансирање у оквиру овог концепта изводи се додавањем диференцијалних обележја појма: тако је нпр. код прве четири именице присутно обележје „непробројивог мноштва”, насупротив дефиницији пете, која се обликује на негативан начин, као „одсуство мноштва”; затим, дефиницијама именица *врева, гнев* и *кућа* додато је диференцијално обележје „скупности” итд.

Имајући у виду изложене функције лексикографског метајезика: генерализацију, супституцију и апроксимацију, може се тврдити да описни речник (поготово онај већег обима) садржи мреже семантичких концепата и међусобно повезаних лексема које упућују на њих елементима своје полисемантичке структуре. О идентификацији ових концепата, као и о начину њиховог функционисања, рећи ћемо нешто више у наставку излагања.

3. Метајезичка константа: појам, основне одлике

Као што смо већ истакли, метајезик у описном речнику својом природом тежи томе да бесконачан број семантичких реализација у лексичком систему сведе на ограничени број семантичких концепата. Он то чини тако што користи логичко-дефиниционе обрасце (типа *(велики) број, (велика/мала) количина* итд.), како би њима обележио лексеме које у својој полисемантичкој структури имају сродне значењске елементе, и тиме их груписао у оквиру заједничких домена.

Повезивање дефиниција лексема са семантичким концептом/доменом који их репрезентује у описном речнику илустроваћемо у следећој табели:

Семантички концепт / домен	Метајезичка константа	Пример (из Р. САНУ)
Квантитет	(велики, већи) број	јато с 1. а. <i>већи број птица које су у скупу, које се крећу, лете заједно, у групи.</i> – Над њим [морем] круже јата галебова (Матош А.). збрка ж ... 3. <i>већи број лица на окупу, скуп, гомила.</i> – А ово ... Ништа! Збрка жутокљунца. Сјели на власт и даве за ситницу! (Костић Д.).
	(велика/мала) количина	град м ... в. <i>фиг. велика количина нечега што пада (обично метака, каменица и сл.).</i> – Није му дао бела зуба помолити, просипајући на њега и његову војску грозни град картеча из топова и куршума из пушака (Баталака А.).
	мноштво	вихор м ... 4. <i>фиг. б. бујица, велико мноштво нечега.</i> – У вихору речи и хартије ти коментари били су за Бајкића мала острва јасности и одмора (Тосић Б.).
	(мала/велика) група	мафија ж ... 2. (обично у погрд. значењу) <i>уопште разбојничка дружина, група, банда, багра.</i> – Надамо се, да ће власт послати на робију тога ... харамбашу наше мафије (Матош А. Г.).
	скуп	коледа 1. етн. ... б. (мн.) <i>скуп, група (обично момака) која учествује у том обреду, пева коледске песме; уопште група, мноштво људи који иду заједно.</i> – Читава коледа, рече се и сад кад иде много људи заједно (Вук, Рј.).
	заједница	огњиште с ... 2. <i>покр. в. породична заједница, домаћинство.</i> – Стара царска престоница Једрене ... год 1550. броји 30.000 огњишта (Војновић Л.).

Део лексикографске дефиниције којим се изражава повезаност лексеме са једним семантичким концептом односно доменом називамо метајезичком или лексикографском константом. Метајезичке константе представљају важан део структуре описног речника, који повезује семантичку категоријацију са њеном језичком реализацијом. У речничком тексту, константе се препознају по формализованој структури, високој фреквенцији појављивања, а пошто директно упућују на домene на које се сведе значења речи из природног језика редовно чине и тежишну тачку (фокус) лексикографске дефиниције.

Као што показују наведени примери, метајезичке константе се могу срести у примарном или у неком од секундарних значења лексема. Када се

налазе у примарном значењу (попут константе (*већи*) број у деф. им. *јато*) упућују на припадност лексеме одређеном семантичком домену; док оне које се налазе у секундарном значењу (попут константе *заједница* у деф. им. *огњиште*) упућују на специфичан вид семантичке реализације лексеме у оквиру датог домена.²

Познавање симболичке и културне вредности метајезичких константи као и принципа њиховог функционисања у универзуму описног речника за лексикографа је важно из више разлога. Поред тога што осветљавају различите технике дефинисања семантичког садржаја речи у односу на домене његове категоризације, метајезичке константе имају и то важно својство да око себе групишу лексику која је повезана са концептима на које упућује. Проучавањем веза између метајезичких константи и лексике у оба смера – полазећи од концепта према семантичком садржају и обратно – лексикограф може стећи добар увид у начин на који се језички систем развија под различитим онтолошким, културолошким и др. утицајима, као и у начин на који се ти утицаји одражавају у метајезику речничке дефиниције као експоненту лексичког и категоријалног значења.

Илустроваћемо ову тврдњу примером. Као што смо већ истакли, лексема *лопов* се у речнику дефинише довођењем у релациону везу особе са одређеном врстом активности. Особина која јој се приписује зависи од оцене и класификације те активности у колективном искуству говорника једног језика.

---

² За појам *метајезичке константе* у литератури се користи и термин *гласа*, додуше у нешто другачијем виду. За разлику од *метајезичке константе*, *гласа* није примарно оријентисана на категоријалне домене, већ и на друге елементе речничког описа: релевантне сличности/разлике између речи, њихова критеријална обележја и области примене. Стога је Згуста одређује као изразито хетерогену категорију: „гласом можемо звати сваку дескриптивну или експланаторну примједбу унутар одреднице” (Згуста 1991: 253).

У семантичком систему, оваква класификација остварује се позирањем на семантички концепт **агентивности**. У Речнику САНУ, поменути концепт доводи се у везу са лексикографским константама *човек (који), онај (који), жена (која), она (која), особа, лице* и сл., као што је приказано у следећој табели:

Семантички концепт / домен	Метајезичка константа	Пример (из Р. САНУ)
Агентивност	<i>онај (који, коме)</i>	господар м ... 1. а. <i>онај коме нешто припада и чиме управља по својој вољи, власник (нечега); сопственик имања, земљопоседник.</i>
	<i>она (која)</i>	корисница ж 1. <i>она која се користи нечим; она која има право, ужива право да се нечим користи.</i>
	<i>човек (који)</i>	нерадник м 1. <i>човек који не воли да ради, који је склон нераду, лењивац, ленитина, беспосличар.</i>
	<i>жена, девојка (која)</i>	бегуница ж 1. а. <i>жена бегунац; 2. девојка која сама својевољно одбегне момку; 3. жена која напусти мужа.</i>
	<i>лице (које)</i>	инспектор м а. <i>службено лице које врши инспекцију (а): школски ~, санитарски ~, финансијски ~, главни ~ и сл.</i>
	<i>особа</i>	окачењак м а. <i>експр. особа веома склона шали, нешташлуцима и сл.</i>

Даља семантичка класификација лексике из домена агентивности у односу на речнички метајезик може бити веома разноврсна. Проширивањем анализе метајезичких константи на друге диференцијалне семе које су присутне у дефиницији, лексикограф може доћи у прилику да издвоји и упозна мноштво поддомена који указују на лексичку реализацију овог концепта у српском језику.

Тако се, да наведемо само неке примере, агентивност у језичком систему типично реализује:

а. код лексике која означава вршење различитих **послова и занимања** (**кошничар** м ... **1. а.** *онај који се бави гајењем пчела, пчелар, књигописац* м *онај који се бави писањем књига, надничар* м **1.** *онај који ради за надницу, глачар* м **1.** *онај који се бави глачањем нечега, зајамнаш* м покр. *онај који ради на позајмицу, уз обавезу да му се уложени рад врати, одради*);

б. као део **општег начина живљења према неком принципу, систему правила и сл.** (**инокосник** м ... *онај који живи у инокоштини, мрвичар* м покр. ... *онај који живи од туђе милости, нехлебовић* м презр. ... *онај који живи од туђег рада, лењивац, нерадник, нахлебник* м покр. *онај који живи на туђем хлебу, који се издржава од туђе помоћи*);

в. као информација која повезује одређену активност са емоционалним стањем њеног вршиоца (**истинољубац** м *онај који воли истину, присталица истине*, **књигољубац** м *онај који воли, цени, сакупља књиге, библиофил*, **испитивало** с и м покр. *онај који воли да запиткује о свему и свачему*, **мрзац** м *онај који мрзи некога или нешто (или уопште људе, околину)*, **мрзисвет** м покр. *онај који мрзи свет, људе, мизантроп*, **културомрзац** м нераспр. *онај који мрзи културу, противник културе*);

г. као информација која повезује одређену активност са психофизичким стањем (**костоболник** м *онај који болује од костобоље, који има костобољу*, **дијабетичар** м *онај који болује од дијабетеса*, **схизофреник** и **схизофреничар** м *човек који болује од схизофреније*, **лишавко** м покр. подр. *онај који болује од лишаја*), и сл.

д. Употреба лексикографске константе *човек (који)* типично је присутна и код именица *буздован, видра, курјак* и сл., које у основном значењу имају имплициран концепт агентивности. У овим случајевима, секундарна значења која означавају „људско биће” индукована су метафором. Метафорични пренос сигнализира аналошко повезивање појмовне вредности именице са агентивним концептом, као у пр.: **буздован** м ... **2.** фиг. погрд. *ограничен човек, глупак, простак, галама* ж ... фиг. *човек који диже галаму, лармаџија, калуђер* м ... **б.** фиг. *неожењен човек који живи сам, самац, камелеон* м ... **2.** фиг. *човек који мења своје мишљење и понашање према приликама, потреби, превртљивац, видра* ж **3.** фиг. ... *окретна особа, сналажљиво, мудро, лукаво створење, курјак* м ... **2.** фиг. **а.** *грабљивац, отимач; насилник, злочинац, б.* *храбар човек, прекаљени борац, јунак, в.* (обично са одредбом: стари) *мудар, искусан човек*, итд.

Увид у реализацију семантичких концепата у лексикону српског језика, који се заснива на уочавању и критеријалном повезивању метајезичких константи и пратећих диференцијалних сема, може помоћи лексикографу да уочи системске правилности у дубини лексичког система. Познавање тих правилности у крајњој мери доводи до квалитетније речничке обраде, као и до боље уобличене лексикографске дефиниције.

4. Речнички квалификатори као метајезичке константе

У савременој лексикографији, квалификација представља метод дефинисања при коме се лексемама, у току њихове речничке обраде, приписују одређене метајезичке ознаке. У току израде описног речника, овим ознакама се идентификују и мартирају синтагматска, парадигматска или ванлингвистичка обележја реализације лексема у сфери стандардног језика, односно језичких варијетета.

Имајући у виду све што је претходно изложено, можемо поставити питање да ли се речнички квалификатори могу посматрати као засебан облик метајезичких константи. Наиме, са константама квалификатори деле многе сличности, али и једну есенцијалну разлику, као што ћемо показати на примеру дефиниције лексеме *научница* у Речнику САНУ:

научница ж 1. *она која се бави науком, женска особа научник (1), научна радница.* – Млада немачка научница Маргарита Валтер [снимала је] ... живот птица у Југославији (ЈФА 1933, 36). Француска научница Ирена Жолио-Кири ухапшена је чим је ступила ногом на америчко тле (КН 1948, 15/2).

2. *шегртица; она која је на пракси (обично ученица стручне школе); исп. научник (3).* – Допутовао је и готово прва два дана не би она, радећи већ иначе као научница у апотеци, за то ни знала, да се није десио неочекивани сплет околности (Цес. 2, 131). Научница није добро скухала каву (Дубровник, Тешић М.).

3. **покр.** *она која некога учи, поучава, саветује, саветница.* – К двору срећу доводили! | Старој мајци одмјеницу! | Стару бабу послужницу, | Заовици научницу, | А Максиму милосницу! (НП, Грђ. 4, 51).

4. **покр.** *поука, савет.* – Кад је драги пошо на војницу, | дала сам му једну научницу, | нек не барда, што нас други кара, | срца смерна, бит ћу њему верна (НП, Павичић С., РЈА).

Сродност квалификатора „**покр.**” са другим метајезичким константама огледа се, најпре, у његовој формализованој структури: свака територијално специфична реализација лексеме *научница* маркирана је на исти начин, као њено „покрајинско значење”. За овим логично следи и висока фреквенција у речничком тексту: будући да упућује на општи план разлике између „књижевног” и „народног” језика, квалификатором „покр.” се мармира преко 25% обрађеног лексичког фонда (у Речнику САНУ се употребљава преко 60.000 пута). Уз ово, ознака „покр.” испуњава и трећи услов за метајезичку константу, а то је да чини тежишну тачку (или фокус) речничке дефиниције. Наиме, овај квалификатор не представља само „допуну значењу речи” (како се квалификатори понекад погрешно дефинишу), већ и *најважнији услов реализације значења*: лексема *научница* може се тумачити као *она која поучава, саветница*, односно, као *поука, савет* – само у оном контексту који је одређен као „покрајински”.

Са друге стране, суштинска разлика између квалификатора и метајезичких константи лежи у природи концепата на које упућују. Док константе указују на *семантичке концепте* који воде порекло из универзалног људског искуства (агентивност, квантитет, егзистенцијалност, квалитет, трајање и сл.), квалификатори упућују на *лингвистичке концепте*, који су производ стилистичких, семантичких, прагматичких, лексичко-адаптационих, тер-

минолошких и других домена категоризације лексичког система. Из овог разлога, за квалификаторе се могу експлицитно дефинисати правила употребе (док у случају константи та правила више чине део лексикографске интуиције и искуства). Стога квалификаторе треба сматрати подврстом метајезичких константи, њиховим формалнијим типом.

5. Домени квалификације лексике у описном речнику

Као што је већ поменуто, квалификација у речнику представља метод обележавања најважнијих диференцијалних обележја лексема или њихових значења. Будући да до дефинисања ових обележја може доћи у оквиру разних категоријално-лингвистичких приступа лексици, издвајање домена квалификације у описном речнику може бити засновано на различитим видовима уопштавања теоријског знања о лексичком систему, као и на различитим искуствима у његовој лексикографској примени.³

Имајући све ово у виду, као главни критеријум за утврђивање употребне вредности квалификатора у оквиру нашег, категоријалног приступа узели смо општи план језичког раслојавања (стратификације). Према овом критеријуму, издвојили смо следећих десет лингвистичких домена око којих се групишу квалификатори у описном речнику:

1. Домен стандарднојезичке норме
2. Семантички домен
3. Стилски домен
4. Појмовно-енциклопедијски домен
5. Домен лексичких позајмљеница
6. Терминолошки домен
7. Функционално-граматички домен
8. Акцентско-морфолошки домен
9. Дијалекатски домен
10. Домен нереализоване квалификације

У делу који следи изложићемо основне категоријалне одлике сваког домена и описати принципе употребе квалификатора који им припадају.

³ У том контексту, треба упоредити налазе из нашег излагања са поглављем *Квалификатори у српској лексикографији* у овој књизи; као и са деловима монографије С. Ристић *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* (2006) у којима се домени квалификације дефинишу на основу различитих параметара који прате конституисање лексичке норме (стр. 57, 61, 84, 89, 91 и 94–98).

5.1. Квалификатори стандарднојезичког домена

Под квалификаторима СТЈ домена⁴ подразумевамо оне ознаке пре-скриптивног карактера чија се функција, најопштије говорећи, дефинише као опис односа квалификоване појаве (лексеме или значења) према стандардном језику. Другим речима, примарна функција овог типа квалификатора није идентификација обележја временске, просторне и других типова лексичке раслојености, већ одређење начина и степена одступања ових обележја од њихове адаптације у стандардни језик.

Као што је познато, СТЈ норма у језику не представља хомогену целину. Процеси стандардизације и нормирања језичких јединица у лексичком систему подразумевају постојање различитих нивоа раслојавања, при чему сваки ниво поседује одређени скуп специфичних обележја која одређују језичке јединице према појму стандарда.

1. На **равни друштвено-територијалног раслојавања**, чија речничка обрада обухвата квалификаторе „**покр.**” („покрајински”) и „**нар.**” („народски или народно”), квалификују се творбена, граматичка и синтаксичко-семантичка обележја која одликују појам „народног” језика, као идиома који обједињује израз свих дијалекатских заједница штокавског говорног подручја.

Квалификатором „**покр.**” у Речнику САНУ маркира се одступање од стандарда на различитим нивоима језичке употребе. Тако се нпр. одступање на лексичком нивоу обележава квалификавањем лексема које се употребљавају само у одређеним крајевима, нпр.: **лотњак** м покр. *маслиново уље доброг квалитета* (Пољица); **обличница** ж покр. *љута, пргава, напрасита жена* (Васојевићи); **николча** ж покр. *врста народног кола* (средњи Тимок), и сл. Са друге стране, употреба квалификатора „**покр.**” на семантичком нивоу подразумева идентификацију секундарних значења општекњижевних речи, као што, поред лексема **научница**, показују и други примери: **лутка** ... **9.** покр. *танка, млада савитљива гранчица која служи за плетење кошница*; **облак** ... **11.** покр. *предњи део седла или самара*; **наместити** ... **12.** покр. *дати некоме име*; **кућа** ... **9.** покр. *дечја игра у којој се надмеће у убацивању новчића у рупицу ископану у земљи* ... **13.** покр. *врста божјићног колача* ... **14.** покр. *лопатица за преношење жара*, и сл. На равни лексичко-семантичке спојивости, као покрајинске се квалификују засебне конструкције које модификују глаголска значења, нпр.: **ортачити** ... **1. б.** покр. (нешто) *здруживати имовину ради заједничког посла* („Ортачили смо ми коња ш њима још прије рата”); **доприносити** ... **3.** покр. (нешто) *имати као последицу, доносити, проузроковати* („Свака

⁴ У даљем тексту, за термине *стандарднојезички домен/норма* користимо скраћенице „СТЈ домен/норма”.

заповест ... ако се преступи, доприноси казну”); **негодовати** ... **2.** покр. **а.** (некога) *изражавати неповољно мишљење о некоме, осуђивати некога* („Има родитеља који приволе своју дјецу, да узму ту и ту ђевојку ... али народ негодуже овакове родитеље”), и сл. Уз ово, употреба квалификатора „**покр.**” може сигнализovati и морфосемантичко усложњавање функција речи, као у пр.: **издну** предл. покр. *са доњег краја*, **испрема** предл. покр. *наспрам, према*, **набрег** предл. покр. *на већој висини*, **богбуди** речца покр. само у изразу: **што богбуди што је могућно; колико год, јамним** (јамлим) речца покр. *по мом мишљењу, рекао бих, по свој прилици, вероватно*, **наугод** речца (у прид. служби) покр. *таман по мери, јаош* узв. покр. *стој, натраг, куда ћеш, јаотли* везн. покр. *или, каноли* везн. покр. *в. као, откаоно* везн. покр. *откако*, и др.

Квалификатором „**нар.**”, у нормативном смислу, обележавају се лексеме које се у току обраде препознају као израз народног језичког стваралаштва – као поступка творбе нових речи комбиновањем постојећег лексичког материјала. У првом реду, овим квалификатором маркирају се имена или надимци особа типа *Nomina attributi* који су мотивисани њиховим доминантним, физичким или духовним особинама (попут изгледа, карактерних црта, порекла и сл.). Будући да се процена људских особина обично одвија на скали између два пола, позитивног и негативног, то и ове именице често носе примесе пејоративног или хипокористичног значења: **грђевић** м нар. *син рђавог оца, потомак рђавих предака*; **губидуша** м нар. *крвник, убица*; **дожудник** м нар. *мушко дете које се желело, које је жељно дочекивано*; **брезрукица** ж нар. *жена која не уме радити женске послове*, и сл. Уз ово, ознака „**нар.**” често се употребљава и при квалификавању изведених или сложених глагола, у чијим основама препознајемо именице, заменице, придеве, па и синтагме и предлошко-падежне конструкције: **калимерати** ... несвр. (према грч. kalimera, добар дан) нар. заст. *говорити, ћаскати, причати грчки*; **кесати се** ... несвр. нар. *надметати се у богатству*; **омојити** ... свр. нар. *учинити да се нешто може назвати ”моје”, присвојити*; **опакивати** ... несвр. нар. *бити opak, поступати opak, чинити опака, зла, рђава дела*, и сл. Посебан слој лексике која се у Речнику САНУ квалификује као народна чини део творбеног процеса пучке етимологизације. Овај процес подразумева настанак нових речи погрешном рецепцијом постојећих, при чему, у њиховом грађењу, посебну улогу играју ставови говорника према именованом појму, нпр.: **благословија** ж нар. *в. богословија*; **везитирати** ... несвр. нар. *в. визитирати*; **вијакер** ... м нар. *в. фијакер*, **Вилендар** и **Вилиндар** ... м нар. *в. Хилендар, директор* ... м нар. *в. директор*, **гојнадур** ... ист. нар. *в. гувернадур*, **звекатор** м нар. *в. егзекутор*, **јованђеље** с нар. *в. јеванђеље*, **морално** прил. нар.

под морање, присилно, принудно, **нутика** ж нар. наука; знање, ученост, **наутикаш** ... м нар. учен, школован, образован човек, и сл.

2. На **равни ситуационог раслојавања**, чија речничка обрада обухвата квалификатор „**разг.**”, идентификују се творбено-семантичка средства која карактеришу одступање разговорног идиома у односу на стандард. На овај начин се квалификују језичка обележја која су карактеристична за разговорни контекст (чак и кад се ради о књижевном делу). У речничкој грађи, овом ознаком најчешће се маркирају примери из дела аутора који негују неконвенционалан стил, било да се ослањају на дијалекте или да подражавају говор урбаних идиома: С. Сремац, Б. Нушић, Б. Ћопић, Р. Домановић, Ј. Комарчић, Д. Радић и други. Квалификатором „**разг.**” типично се означавају називи особа, посебно када се ради о творбено престилизованом лексемама: **динарац** ... 2. разг. човек који зарађује динар дневно; **гладниковић** ... разг. гладан човек, гладница; **жицарош** ... разг. онај који ласкањем или лукавством покушава да од некога извуче корист; **лажов**, **лопов**; **машинац** ... разг. радник или намештеник запослен у машинској индустрији, и сл. Уз то, овај квалификатор је нарочито активан у означавању глагола и глаголских фразема, које одсликавају специфичности разговорног контекста, нпр.: **доклимати** ... разг. доћи, стићи климајући се, крећући се споро, с напором; **кувати** ... 3. фиг. а. разг. наговарати, убеђивати; **млети** ... 4. разг. говорити много, неумерено, без престанка, торокати; **дунути у кутију** разг. напудерисати се, нашминкати се; **бити лакши (за дату суму, количину нечега)** разг. изгубити, потрошити (дату суму, количину нечега); **сјаши Курта да узјаше Мурта** разг. друштвена или политичка промена која не доноси побољшање прилика; **ухватити (хватати) маглу** разг. побећи, киднути, стругнути, и сл.

3. **Раван социјалног раслојавања** у Речнику САНУ репрезентују квалификатори СТЈ норме „**шатр.**” и „**жарг.**” Овим квалификаторима маркирају се речи које чине део „тајних језика”, тј. лексичких фондова засебних социјалних или узрасних слојева. Квалификатором „шатр.” типично се означавају: називи особа: **габор** м шатр. погрд. ругоба, грдило (о врло ружној особи); **кева** ... 2. шатр. мајка; **лопата** ... 5. шатр. ружна женска особа; **мачка** ... 3. шатр. zgodна, привлачна женска особа; као и називи особина и радњи: **луд** ... 7. шатр. леп, диван, красан (о модним предметима и детаљима); **моћан** ... 3. ... ж. шатр. који се истиче допадљивошћу, квалитетом, изванредан, одличан; **крвав** ... 5. шатр. који се одликује квалитетом, одличан, изванредан, изврстан; **мувати се** ... 4. шатр. показивати узајамне симпатије спремајући се за удварање (о момку и девојци); **опичити** ... шатр. отићи (брзо, без скретања, право), упути се (негде), и сл. Од 17. тома Речника САНУ (слово О) квалификатор „**шатр.**” се замењује квалификатором „**жарг.**”, који асимилује савременије

слојеве жаргона, нпр.: **отворити се** ... 7. жарг. *бити дарежљив, поклонити некоме нешто*; **откидати** ... 5. (на некога) жарг. *осећати јаку наклоност, страст према некоме*, и сл.

4. На **равни тематског раслојавања према узрасту**, чија примена у речнику обухвата квалификаторе „**деч.**” („реч из дечјег говора”) и „**ђач.**” („реч из ђачког говора”), маркирају се језичка обележја која одсликавају одступања говора појединих старосних група у говорној заједници у односу на стандардни језик. Тако се квалификатором „**деч.**” обележава лексика из дечјег регистра, као и регистра којим се обраћа деци. Чланове ове групе чине називи појмова и радњи које типично обухватају живот мале деце, нпр. називе радњи јела, спавања, сисања: **бајити, бујити, бујкити, лалати, лалити, нанати, бубити, лулити, микити, напати** и сл. Са друге стране, квалификатор „**ђач.**” намењен је оним речима које специфично користе деца у школском узрасту, попут **ликовњак** ... м разг. и **ђач. наставник ликовног васпитања**, или **колац** м ... 6. *ђач. слаба, непрелазна оцена, јединица*.

5. На **равни индивидуалног раслојавања**, чија примена у речнику обухвата квалификаторе морфонолошке адаптације „**некњ.**”(ижевно), „**непр.**”(авилно) и „**вар.**”(ијанта), маркирају се идиолекатска језичка обележја која одсликавају морфонолошке особености појединих група говорника, испољене било у писаном или у говорном виду. Вид и степен одступања ових обележја од СТЈ норме обележавају се на следећи начин:

Квалификатором „**некњ.**” типично се маркира лексика која је повезана са „искривљавањем” ортоепске норме (нпр. ијекавска форма где се очекује јекавска и обратно). „Некњижевна лексика” представља засебан идиом који обилује „неправилностима”, али су те неправилности широко распрострањене, чак у толикој мери да се преносе на књижевне текстове, нпр.: **нељудски** (некњ. *нељуџки*), **белити** (некњ. *белети*), **неопажљив** (некњ. *неопазљив*), **изврстан** (некњ. *изврсан*), **неповриједив** (некњ. *неповрједив*), **крепак** (некњ. *кријепак* и *крјепак*), и сл. За разлику од „некњижевне”, лексика која се квалификује ознаком „**непр.**” јавља се као очигледна неправилност (настала услед аналогичности, фонетских тенденција и сл.) у писању или у говору: **бестрастан** (непр. *бестрасан*), **бесцјетка** (непр. *бесцијетка*), **гледалац** (непр. *гледаоц*), **искрсавати** (непр. *искршавати*), **носилац** (непр. *носиоц*), **отресен** (непр. *отрешен*), и сл. Квалификатором „**вар.**” се означавају писане и говорне варијанте речи које настају као последица деловања процеса њихове творбене адаптације или територијалног раслојавања. Углавном се ради о варијантама које припадају различитим центрима књижевног језика, или различитим школама (правописима), нпр.: **нерешивост** (вар. *нерешљивост*), **непредвидљивост** (вар. *непредви-*

дивост), **неодгодив** (вар. *неодгодљив*), **Богојављење** (вар. *Богојавленије*), **генерал** (вар. *ђенерал*), **неодбрањиво** (вар. *неодбранљиво*), и сл.

6. Посебну област у оквиру квалификатора СТЈ норме чини и **раван заступљености лексеме или њеног значења у речничким изворима**, која је реализована ознакама „**нераспр.**” („нераспрострањено”), „**индив.**” („индивидуално употребљено”) и „**неодом.**” („неодомаћено”). За речничку обраду ова равна анализе је битна, јер указује да је за квалификацију према СТЈ норми релевантна заступљеност анализираних појава у целини корпуса.

Тако се квалификатором „**нераспр.**” обележавају речи које су најчешће, али не нужно, употребљене у само једном извору. Обично су сковане за једну прилику, а неретко се налазе у стручном регистру: **земљар** ... нераспр. *земљорадник, ратар, златоковац* ... нераспр. *онај који кује златан новац, комизам* ... нераспр. *комика, комичност, дивулгатор* ... нераспр. *раструбљивач, рекламер, дитирамбика* ... нераспр. *лирика у духу дитирамба* и сл. Квалификатором „**индив.**”, са друге стране, маркирају се речи које су употребљене од стране само једног аутора. Изворе овог типа лексике налазимо у делима писаца који су склони ковању нових речи: Ј. Ј. Змаја, С. М. Сарајлије (а под његовим утицајем и Петра II Петровића Његоша), Л. Костића, С. Винавера, М. Ђурића (као преводиоца Есхила и Софокла), И. Секулић, Р. Кошутића и др. За правилно тумачење ових речи најчешће је потребно шире познавање књижевног опуса њихових творца: **ђулити** ... индив. *развијати се у цветове, цветати, евентуалац* ... индив. *човек на кога се може рачунати само евентуално, коштаник* ... индив. *костур, скелет, крадиватра* ... индив. *Прометеј, крозност* ... индив. *бит, суштина* и сл. Квалификатором „**неодом.**” означавају се речи које се ретко употребљавају у књижевним текстовима, махом зато што су незграпне или за њих постоји боља алтернатива: **датумник** ... неодом. *календар, заграбљај* ... неодом. *количина која се може заграбити, доистан* ... неодом. *стваран, реалан, инвазор* ... неодом. *нападач, крљуштоноша* ... неодом. *животиња са крљуштима*, и сл.

7. Раван **дијакроне вредности лексике**, која подразумева обележавање речи према хронолошким принципима, у Речнику САНУ је заступљена са две групе ознака. Квалификација према времену употребе речи заступљена је ознакама „**заст.**” („застарела реч”), „**арх.**” („архаична реч”) и „**неол.**” („неологизам”); док је квалификација према времену настанка речи представљена ознакама које упућују на историјску епоху језичког развитка у којој је настала одређена реч: „**цсл.**” („црквенословенска реч”), „**рсл.**” („рускословенска реч”), „**стсл.**” („старословенска реч”), „**ссл.**” („српскословенска реч”) и „**сткњ.**” („реч из старе књижевности”).

Квалификатором „заст.” типично се обележава лексика која је на неки начин застарела, при чему се њена застарелост не утврђује временом порекла, него пре општим контекстом коришћења. Већина ове лексике потиче из предвуковских извора (Новине сербске, Доситејева дела, Прокопије Болић, З. Орфелин итд.): **високоблагородије, воњало** ... заст. *чуло мириса, демонстровати, здоња и здоњар* ... заст. *рударски шахт, окно, здржање* ... заст. *добро стање нечега, очуваност, обласка-ти* ... заст. *придобити некога ласкањем* и сл. Ознаком „арх.” примарно се обележава мали број одредница чија употреба одаје анахрон однос према стандардном делу лексичког фонда, као нпр.: **виноделије** ... арх. *виноградарство*; **вторично** ... арх. *поново, наново*; **жилиште** ... арх. *место живљења, пребивалиште*; **језикословница** ... арх. *граматика*; **отвечаније** ... арх. *одговор* и сл. Архаизме можемо наћи само код малог броја аутора, међу којима се нарочито издвајају представници рационализма и романтизма (Д. Обрадовић, В. С. Караџић, С. М. Сарајлија, Ђ. Јакшић, М. Ђ. Милићевић и други). Квалификатором „неол.” обележава се лексика из области занимања, друштвених односа и сл. која представља нову појаву за време у коме је настала, као нпр.: **високоградња, високоиндејни, висококвалификован, домарксовски, енергана, онеобичавати, операционализација, оскаровац** и сл.

Да би се у речнику могао пратити сложени процес интеграције речи и предстандардних идиома у стандардни језик, осмишљени су квалификатори „цсл.”, „рсл.”, „стсл.” и „ссл.” којима се обележавају различите фазе у развоју српског књижевног језика. У разматрањима речничке квалификације њима се понекад придаје улога ознака позајмљеница, што није исправно будући да се не тичу „живих” језика са активним говорницима, већ пре фаза у језичком развоју српског језика. Из овог разлога, њихова рецепција има пре свега културно-стандардолошку димензију.

Међутим, у пракси се показало да није могуће прецизно разликовати лексику коју треба обележавати на овај начин. Стога су поменути квалификатори, на предлог М. Пешикана, од 11-ог тома Речника (слово М) замењени једним: „сткњ.”, којим се једноставно маркира лексика пореклом из „старе књижевности” (предвуковске епохе), нпр.: **мустика, мужаствен, набљусти, наименованије, опхожденије, општеполезан** и сл.

5.2. Квалификатори семантичког домена

Под квалификаторима семантичког домена подразумевамо метајезичке ознаке које служе за обележавање процеса који се одвијају унутар полисемантичке структуре речи, или за маркирање значењских веза уз

помоћ којих се обрађивана реч повезује са другим речима у лексичком фонду.

Будући да се у дескриптивном речнику већина таквих обележја експлицира метајезиком речничке дефиниције, семантички домен обухвата релативно мали број квалификатора: „**фиг.**” (фигуративно), „**син.**” (синоним), „**супр.**” (супротно значење), „**исп.**” (испореди са) и „**в.**” (види).

1. Обележавању **промена у семантичком садржају / контексту употребе речи** посвећен је квалификатор „**фиг.**”. Због сложене природе фигуративности као семантичког феномена постоји више лексикографских стратегија које се примењују при његовој употреби. Навешћемо их укратко, према смерницама које су дате у раду Радовић Тешић 1984 (148–150):

а. Маркирање фигуративног контекста без дефинисања, или са дефинисањем смера у коме се креће таква фигуративност, нпр.: **гозба** ж *обилан, лепо припремљен обед, ручак, вечера у част гостију, свечаност, пријем ...* **фиг.** Тада су Халсу 43 године, доба најљепше мужевности ... То је гозба боја и покрета (Батушић С.); **јецати** **1. а.** *плакати гласно, испрекидано, грчевито, ридати ...* **фиг.** 1) *туговати, јадиковати.* – А љубав јеца, јеца беспредметно (Ујевић Т.). 2) *мучити се, патити се, грцати.* – Народ је јецао у тиранским оковима (Чокорило Ђ.).

б. Маркирање фигуративне употребе речи уз кратку дефиницију која се наставља на дефиницију основног значења и допуњује га, нпр.: **кућа** ж **1. а.** *грађевински објекти, зграда за пребивање, становање или какву друштвену потребу ...* **фиг.** *велика количина нечег, велики број нечег.* – Још се играш, а да си на Мљету, имао би кућу дјеце (Богишић В.).

в. Маркирање фигуративног значења речи које се развило осамостаљивањем пренесеног контекста њене употребе у засебну значењску тачку/тачке, нпр.: **ланути** свр. **1.** (о псу) *испустити једанпут глас из себе, огласити се лавезом.* **2.** **фиг.** погрд. (за човека) **а.** *прозборити, проговорити, рећи, изговорити, зуцнути.* – Једну реч ако ланете испребијаћу вас као мачке (Нушић Б.). **б.** *осорно, грубо изрећи, издерати се, обрецнути се.* – Како човек ’оће да лане кад га злоћа у’вати за језик (Секулић И.). **в.** *рећи нехотице, несмотрено нешто што се не сме рећи или непромишљено одати тајну, изрећи се, избрбљати се.* – Тај свет ... ће га намамити да нешто лане (Петровић В.); **паша** ж **1. а.** *напасање, испаша (стоке).* ... **4.** **фиг.** *подстицај; духовна храна; наслада, уживање.* – Приповједке су свакомъ народу ... средство одуховлења, другомъ паше за фантазију (Србске новине, 1844).

Из свега изложеног је видљиво да до квалификације фигуративности у речнику долази у два типична случаја. У првом, фигуративност се манифестује као апстраховање контекста употребе лексема; док се у другом квалификатором „**фиг.**” обележава апстраховање њеног значења које је

индуковано метафором или метонимијом. У оба случаја, између неутралне и фигуративне употребе лексеме задржавају се аналошке и асоцијативне везе, захваљујући којима фигура функционише као реторичко и стилско средство.⁵

2. Са друге стране, **опису контекстуалних веза између речи у лексичком фонду** посвећени су квалификатори „син.” и „исп.” (који обележавају различите степене блискости између речи/значења на синонимној скали), затим „супр.” (који маркира лексику у домену антонимности), и „в.” (којим се упућује на стандардизоване или доминантне варијанте речи/значења).

а. Квалификатор „син.” служи за упућивање одреднице на њене апсолутне синониме. Будући да су у лексичком систему такви случајеви ретки, овај квалификатор се користи углавном у термилошком контексту, нпр.: **бактерија** ... син. микроб; **боквица** ... бот. ... син. боква, жиловлак, трпутац; **било** ... мед. ... син. пулс; **Велики Медвед** ... астр. ... син. Велика Кола; **гуштерача** ... анат. ... син. панкреас, и сл. На случајеве варијантне синонимије ван термилошког контекста упућује се врло ретко, нпр.: **баканца** ... син. цокула, или **вањски** ... син. спољашњи, спољни.

б. За разлику од овог, квалификатором „исп.” у обради се упућује на речи које су блиске примарном или неком од секундарних значења одреднице. Из овог разлога, квалификатор „исп.” допушта да се у речнику успоставе далеко слободније везе између различитих лексичких уноса. Тако се њиме у речнику повезују нпр. блискозначни појмови: **ала** ... исп. аждаја; **абнонос** ... исп. црни дуб; **ничеизам** ... исп. натчовек (1а); **ништавило** ... исп. нирвана (2); **лажомрзац** ... исп. истинољубац; **абажур** ... исп. шешир (за лампу); **благоуст** ... исп. златоуст; **буздован** ... исп. топуз; **миљоказ** ... исп. километраш; затим лексеме које припадају заједничким појмовним областима: **авион** ... исп. аероплан, ваздухоплов, зракоплов, крилатица, летилица; **адвокатура** ... исп. адвокатлук, адвокатство, адвокатштина, адвокација; **кордијал** ... исп. кардијак, кардиотоник, и сл.; коренски синоними: **ни-** ... (исп. и-, не-); па чак и етимолошки повезане речи: **замеркати** ... исп. нем. merken; **кркло** ... исп. лат. sigculus; **мини** прид. непром. (исп. лат. minimus); **кормчија** м (исп. рус. кормчий, кормилар), и сл.

в. Будући да представља једину речничку ознаку за обележавање супротности, квалификатор „супр.” у речнику маркира најразличитије појаве на скали антонимије. Права, лексичка антонимија је најуочљивија у термилошком контексту његове употребе, нпр.: **акутан** ... мед. супр.

⁵ О феномену фигуративности речи и проблемима њеног речничког описа постоји обимна расправа у литератури. За даље информације о овоме в. Грицкат 1967, Радовић Тешић 1984 и Гортан-Премк 1995.

хроничан, **акција** ... физ. супр. реакција, **егоизам** ... супр. алтруизам, **дегенерација** ... супр. регенерација, **дешњак** ... супр. левак, **конјункција** ... астр. супр. опозиција, **материјализам** ... супр. идеализам и сл.; затим, при квалификовању антонима који настају уз помоћ префикса не-, нпр.: **невеслач** ... супр. веслач, **ненаглашен** ... супр. наглашен, **неопозивост** ... супр. опозивост, **невазалност** ... супр. вазалност, **нерођени** ... супр. рођени, као и при означавању типичних антонимских парова: **глуп** ... супр. паметан, **да** ... супр. не, **бео** ... супр. црн, и сл. Далеко шири обим употребе овог квалификатора посвећен је обележавању (више или мање прикривене) неправе антонимије, као у пр.: **бајат** ... супр. тазе, **оштар** ... **II. који се одликује продорним, проицљивим умом**, супр. глуп, **бездушан** ... супр. душеван, **безличан** ... **5. који није везан за неку личност**, супр. апсолутистички, аутократски, **белац** ... **2. а. мирски свештеник**, супр. црноризац, **бео** ... **16. а. пол. контрареволуционар**, супр. црвени, **благо** узв. ... супр. куку, леле, тешко, **гибак** ... **1. супр. крут а. који се лако савија, извија, креће, витак**, и сл.

г. Коначно, метајезичка константа која се користи у најширем контексту повезивања речничких уноса је „**в.**” (види). У речнику, она истовремено има и статус квалификатора и дела дефиниције. Њена улога је у томе да упути мање познату, мање фреквентну или покрајинску реч или значење на њихову стандардизовану или познатију варијанту, као нпр.: **медула ж** (лат. medulla, срж) **мед.** ... **2. в. мождина (I)**; **нуанса и нуанца ж** (франц. nuance) **в. нијанса; нутреност ж в. нутарњост; нађускати се** ... **2. в. опити се; вртежница ж** покр. ... **2. в. вртоглавица (I)**, и сл. Уз то, ознака „**в.**” се среће и у оквиру исте одреднице, када се користи да упути на доминантно значење, нпр.: **луњати** ... несвр. **I. бесциљно ходати, лутати, скитати; ићи тамо-амо, тумарати** ... **II. ~ се 1. в. луњати (I)**. Будући да је један од главних задатака описног речника тај да дефинише законитости на синтагматском и парадигматском плану, ознака „**в.**” представља важан и врло фреквентан квалификатор, којим се најчешће дефинишу међусобни хијерархијски односи између лексема и њихових значења.

5.3. Квалификатори стилског домена

Квалификаторима стилског домена у Речнику САНУ: „**погрд.**” (погрдно), „**подр.**” (подругљиво), „**презр.**” (презриво), „**ир.**” (иронично, подсмешљиво), „**фам.**” (фамилијарно), „**шаљ.**” (шаљиво), „**вулг.**” (вулгарно), „**еуф.**” (еуфемизам, еуфемистички), „**експр.**” (експресиван, експресивно), „**песн.**” (песнички), „**дем.**” (деминутив), „**хип.**” (хипокористик), „**аугм.**” (аугментатив), „**пеј.**” (пејоратив), „**необ.**” (необично) и „**неуоб.**” (неуобичајено) маркира се лексика активне конотације (експресивног, емотивног, афективног и др. типа). Побројаним квалификаторима, који функционишу

на прагматичком и контекстуалном плану, типично се означавају две класе лексема: именице и глаголи, који садрже експресивно конотиран став субјекта према особама и појавама из његовог окружења.

У оквиру овог домена, квалификатори се деле на две групе: ознаке **прагматичко-стилске** и **творбено-стилске** вредности.

1. Квалификатори прагматичко-стилске вредности. Главна заједничка одлика ових квалификатора јесте маркирање лексике према врсти и степену њене експресивности. Стога њихова анализа на грађи из описног речника указује на главне правце ширења експресивности као прагматичке категорије у лексичком фонду. Деле се на квалификаторе негативне, позитивне и повишене експресивности.

а. Квалификатори негативне експресивности: „погрд.“, „подр.“, „презр.“, „ир.“. Разлике између наведених квалификатора леже у градирању конотације, која је садржана у хуморном, сатиричном или увредљивом контексту употребе лексема. Тако се ознаком „подр.“ квалификује лексика која имплицира увредљив став говорника, без примеса симпатије или хумора, нпр.: **газиблато** м погрд. заст. **1. назив за нижег чиновника, који се прави важан; дркела и дркеља** ж и м погрд. *старо и мршаво кљусе, рага; стара изнемогла, оронула особа; ђубретара* ж **1.** погрд. **а. нечиста, неуредна жена; брука** ж ... **б.** погрд. *човек којему се пориче вредност; плашљивац, кукавица; вуцибатина, лижискута, лижигуз, нагваждало, опајдара* и сл. Са друге стране, ознаком „подр.“ квалификује се лексика која конотира подругљив став говорника ублажен компонентама симпатије/емпатије и хумора, нпр.: **дандара** м и ж **1.** подр. **а. неозбиљна, плиткоумна а бучна особа; лажов; дебелотрб, -а, -о** подр. *који има велики трбух; дрвендек* ... подр. *онај који не може да се снађе, неспретан, неокретан, крут човек; ликогаћа* м покр. подр. *убог, сиромашан човек, сиромах, бедник; мастибрк* м подр. *онај који ужива у јелу; Јенки* ... подр. *назив, надимак за становнике Сједињених Америчких Држава, гегула, зацмиздрити, зацмољити, измекетати, кмеза, књигочатац* и сл. Квалификатором „презр.“ означава се лексика која изражава презрив и веома оштар став говорника према објекту његове оцене, нпр.: **доклаћеница** ж покр. презр. *она која се однекуд доклатила, скитница, луталица, мантијуша* ж презр. покр.: Мантијуша је свака она женска која се радо налази око калуђера, **наклатица** м и ж покр. презр. **1. особа која се намеће, долази (на неко славље, у друштво и сл.) непозвана, нежељена, натрабуњати, креатура, крevelуша**, и сл. Коначно, квалификатором „ир.“ означава се лексика која настаје у ироничном или сатиричном контексту, нпр.: **дрматор** м шал. и ир. *моћан човек, утицајна личност, елиташ* ... м ир. *онај који припада елити, једногласац* ... м ир. заст. *онај који добије само један глас на изборима, језиколовац* ... м индив. ир. *онај*

који лови, тражи неправилности, грешке у језику, **конференцијаш** ... м ир. онај који држи бесплодне и празне говоре на разним конференцијама, **отмењаковићка** ... ж ир. она која опонаша отменост, **одшкринати** ... ир. рђаво одсвирати, **небодерчић**, **дембелана** и сл.

б. Квалификатори позитивне експресивности: „**фам.**”, „**шаљ.**”. Иако су ови квалификатори веома слични, они имају једну дистинктивну разлику. То је конотативна компонента присности, која се развија код лексике маркиране ознаком „**фам.**”. Овој компоненти подређени су други семантички слојеви фамилијарне лексике, као што се види из примера: **баћушка** м (рус. батюшка, отац; свештеник) фам. Рус, руски цар, Руси *уопште*; **жапче** м ... б. фиг. фам. *дете*; **заковрнути репом** фам. *умрети*; **игранција** ж фам. *игра, играње*; **лагуцкати** ... несвр. фам. у дем. значењу: *лагати, варати*, и сл. За разлику од овог, квалификатором „**шаљ.**” означава се лексика без те компоненте, као нпр.: **бродити** ... 1. ... фиг. шаљ. *обилазити кафане, лумповати*; **каскало** м шаљ. а. онај који стално каска; б. онај који стално иде, трчкара за неким; **мигуља** ж шаљ. покр. *новац, пара*; **луфтинспектор**, **мортус** и сл.

в. Квалификатори повишене експресивности: „**вулг.**”, „**еуф.**”, „**експр.**” и „**песн.**”. За разлику од претходне две групе, у којима се лексика означава према (позитивном/негативном) квалитету експресије, у оквиру ове групе лексика се маркира према њеном интензитету. Стога главну одлику лексике у овој групи чини повишен степен експресивне тоналности, који може, али и не мора, укључивати њену имплицитну оцену.

Тако се ознаком „**вулг.**” маркирају речи које чине део сексуалног табуа, и развијају увредљива и скаредна значења, нпр.: **омрсити се** ... б. вулг. *ступити у интимне, сексуалне односе са неким*; **опалити** ... 11. (девојку, жену) вулг. *имати, обавити сексуални однос са женском особом*; **запрцивати, испрчити, курвалук, курвачина, љубигуз, облогуз** и сл. За разлику од овог, квалификатором „**еуф.**” маркира се лексика која настаје као вид језичког прикривања или супституције (сексуалног, верског и др.) табуа. Њиме се означавају нпр. називи нечистих сила: **добрињица** ж мед. нар. еуф. *назив ма које (најчешће опасне) болести*; **краса** ж (у народним причама митолошког карактера) еуф. *змија*; **кума** ж ... 5. еуф. а. *куга, чума*; б. *вештица*; **кусоња** м ... 2. нар. еуф. *ђаво, враг*; затим ублажено погрдни називи особа: **кудра** ж ... 2. (и м) погрд. еуф. в. *курва*; **лагаруша** ж еуф. *она која не говори истину, варалица, лажљивица*; супститутивни називи табуизираних делова тела: **старка** ж ... 3. еуф. и шаљ. *стражњица, задњица*; **мокрица** ж ... 1. анат. а. еуф. покр. *орган којим се мокри (у односу децу и животиње)*, и сл. У каснијим томовима Речника САНУ (од слова Ј до К) у употребу улази и квалификатор „**експр.**”, којим се квалификује нетабуизирана лексика повишене експресивности, нпр.: **лажоња** м

експр. *лажов, лажљивац*; **натрескати се** ... **2.** експр. *опити се, напити се*; **кршити** ... **5.** експр. **а.** (тело, снагу) *извијати, увијати (телом)*; **окачењак** м **а.** експр. *особа веома склона шали, несташлуцима и сл.*; *веома неозбиљна, несташна особа*, и сл.

Засебну тематску област у оквиру овог домена чини и лексика која припада песничком регистру. Она се маркира квалификатором „**песн.**”. Ради се о твореницама разних аутора (Ј. С. Поповића, Б. Радичевића, Ђ. Јакшића, Ј. Ј. Змаја, С. М. Сарајлије и др.), које настају као вид онеобичавања израза или његовог прилагођавања метричким, поетским и другим правилима песничког текста, нпр.: **Албион** ... м *песн. в. Енглеска*; **бај** м ... *песн. 1. лепота која очаравала, која заноси, чар, неодољива драж*; **дање** с *песн. зб. им. од дан*; **громодржац** ... м *песн. в. громовник*; **испотај** м *необ. песн. тајно, скровито место, скровите*; **коњогриван** ... *песн. украшен коњском гривом*; **даворје** с *зб. песн. тужне, носталгичне песме, тугованке* и сл.

2. Квалификатори творбено-стилске вредности. Главна одлика квалификатора творбено-стилске вредности је та да маркирају лексику чија се стилска компонента базира на дистрибуцији њених творбених елемената. У зависности од врсте ове дистрибуције, разликујемо квалификаторе суфиксалне, сложене и атипичне творбе.

а. Квалификатори суфиксалне творбе: „**дем.**”, „**хип.**”, „**аугм.**” и „**пеј.**”. У Речнику САНУ, овим квалификаторима се типично означавају именице које су изведене одговарајућим суфиксима: *-(ан)це, -чић, -чак, -так, -(ин)че, -ица* и др. за деминутиве и(ли) хипокористике, односно *-штина, -чина, -етина, -уга, -ара, -уша, -уља* и др. за аугментативе и(ли) пејоративе. У дефиницијама ових именица често се (али не и увек) јавља заједничка употреба квалификатора „**дем.**” и „**хип.**” односно „**аугм.**” и „**пеј.**”, нпр.: **клуница** ... ж *дем. и хип. од клупа*; **детенце** ... с **1. дем. и хип. од дете**; **ждрепче** с ... **1. дем. и хип. од ждребе**; **фењерче** ... с и **фењерчић** м *дем. од фењер*; **цуретак** ... м *хип. од цура*; **кајсијца** ж ... *дем. од кајсија*; **носић** ... м **1. дем. и хип. од нос**; **чорбуљина** и **чорбурина** ж *аугм. и пеј. од чорба*; **ђаволина** ж **1. аугм. и пеј. од ђаво**; **лопужара** и **лопужина** ж (м) *аугм. и пеј. од лопужа*; **комадешка** ж *аугм. од комад*; **олујина** ж *аугм. од олуја*; **башчур** ж *пеј. од башча*; **газдур** м *пеј. од газда* и сл.

б. Квалификаторима „**калк**” и „**ков.**” (кованица) обележавају се сложене лексеме које се нису одомаћиле у језику, и које зато по правилу имају стилогену вредност. Ознаком „**калк**” обично се маркирају именице настале аналогijом према творбеним моделима страних речи: **дугочасје** с *калк в. досада (1)*; **главолом** м *калк (према фр. cassetete) нераспр. мала кијача с кратком дршком*; **игридруг** м *калк (према нем. Spielkamerad) друг у игри, друг из детињства*; **двотравка** ж *калк (у атрибутој служби, уз*

реч „ливада”) која се коси двапут годишње и сл. Са друге стране, ознаком „ков.” обележавају се сложенице настале на сличан начин као и калкови, али без непосредног угледања на стране речи: братождер и братојед м ков. онај који жели или чини зло брату; зломиишњеник, пакосник према брату; звездокруг ... м ков. песн. звездани свод; измешај м вој. ков. борба прса у прса, гушање; краткочасно прил. ков. за кратко време и сл.

в. Коначно, квалификаторима атипичне творбе: „необ.” и „неуоб.” обележавају се речи које настају кршењем устаљених правила о дистрибуцији творбених елемената у лексикону. На тај начин се добијају лексеме високе стилогене вредности, као што је видљиво из следећих примера: важноћа ж необ. в. важност; згажати ... несвр. необ. газити, гњечити; изрупити ... свр. необ. начинити удубљење, рупу, изрити, ископати; луталан ... необ. в. луталачки; мимогредица ж необ. оно што се догађа, збива узгред, мимогред; образовач ... м необ. онај који некога образује и сл. Уз ово, квалификатором „неуоб.” се обележавају и атипичне кованице, нпр.: непосоа ... м неуоб. бесмислен, безвредан, бескористан посоа; кишопад м неуоб. (кованица према: водопад) водени талог, падавине, оборине, киша; клањењак м неуоб. поклоник, следбеник; кривоглавица ... 2. ж неуоб. будалаштина, лудорија, глупост, и сл.

5.4. Квалификатори појмовно-енциклопедијског домена

Квалификатори појмовно-енциклопедијског домена: „**етн.**” (етнографски), „**празн.**” (празноверно), „**мит.**” (митолошки), „**ист.**” (историјски), „**рлг.**” (религијски), „**теол.**” (теолошки), „**цркв.**” (црквено), „**правосл.**” (православно) и „**кат**” (католички) представљају метајезичке ознаке за квалификовање појмова који су утемељени у материјалној култури говорника српског језика. У појашњавању њиховог односа према другим доменима квалификације потребно је подсетити се разлике између појмова денотације и референције (према: Драгићевић 2007: 59). Док су квалификатори других домена везани за денотате, односно за категорије (класе) појмова на које те речи упућују (нпр. добрињница ж мед. нар. еуф. назив ма које (најчешће опасне) болести), метајезичке ознаке које припадају појмовно-енциклопедијском домену квалификују референте речи, односно њихове појмовне вредности у конкретном (културном, историјском и др.) контексту (нпр. дукатинка ж покр. етн. назив одмила који снаха даје заови). Из наведеног разлога, квалификатори овог домена у речнику у првом реду идентификују (и евалуирају) енциклопедијски, а тек секундарно и лингвистички тип информације.

У зависности од поља квалификације, разликујемо квалификаторе **етномитолошког, историјског и религијског контекста**.

1. Квалификаторима **етномитолошког контекста: „етн.“**, **„празн.“** и **„мит.“** се обележава лексика која у свом семантичком садржају обједињује етнографске и митолошке елементе, и најчешће има терминолошки статус. Ова лексика се углавном среће у збиркама речи, као и у сродним изворима: Вуковом *Рјечнику*, Српском етнографском зборнику, Гласнику етнографског музеја, студијама В. Богишића, М. Ђ. Милићевића, В. Чајкановића итд.

Тако се квалификатором **„етн.“** обележавају називи светковина, обичаја, обреда, народних ношњи (и њихових делова), народних игара и др.: **Мратинци** ... м мн. етн. *време око Мратиндана (обично неколико дана после празника) за које су везани неки народни обичаји и веровања; дружичало* с етн. заст. *други понедељак после Ускрса, када се врши дружичање, братимљење и прекривање гробова бусенима; запитак* ... м етн. покр. *обичај који је претходно просидби, виђење и упознавање просилаца са девојком приликом посете њеној кући, заглед, гледање; ванрамка* ж етн. *мушки огртач који се носи тако да једно раме и рука остану голи; додола* и сл. Са друге стране, квалификатором **„празн.“** (који поред појмовне има и евалуативну функцију) означава се лексика која чини саставни део демолошких култова и предања: аждаја = аждаха ж ... (тур. ejder, ejderha, змај) *празн. огромна неман, обично водена, понекад вишеглава и крилата, која прождире људе и животиње; вампир* ... м **1.** *празн. мртац који по старом народном веровању ноћу напушта гроб, дави људе и сиса им крв; здухач, караконцула* и сл. Квалификатором **„мит.“** обележавају се појмови који махом припадају областима српске или грчке (одн. римске) митологије: вила ж ... **1.** *мит. а. по старом народном веровању натприродно женско биће, обично изванредне лепоте; карневалска маска која представља то биће; кербер* ... м (грч. Kerberos) **а.** *мит. троглави пас из грчког мита који чува улаз у подземни свет, син Тифаонов и Јехиднин; Марс, Орфеј, муза, нимфа, облакиња, Ладо* и сл.

2. Квалификатор **историјског контекста: „ист.“**. Овим квалификатором обележавају се појмови чија рецепција у српском језику има културну димензију. То су најчешће називи области и покрајина (у историјском контексту), војничких чиновна и титула, административних послова, новчаних јединица и сл. Примери: **дикастерија** ж (према грч. dikastērion) *ист. назив за највише управне органе у Мађарској и Хрватској пре 1848. године; подручје под управом таквог органа; граматик* м ... **2.** *ист. и цркв. у средњем веку писмен човек (писар, чиновник канцеларије, аутор неког дела и сл.), обично при владарском двору; у манастирском животу (и до новијег времена) најписменији калуђер са одговарајућим дужностима; круна* ж ... *новчана јединица у Аустро-Угарској од 1892–1918. г.; иктибарија* ж *ист.*

врста порезе у турској царевини (на трговачки углед); **дахија** м ... ист. један од јаничарских поглавица, и сл.

3. Квалификатори **религијског контекста**: „рлг.“, „теол.“, „цркв.“, „правосл.“ и „кат.“. Овим квалификаторима обележавају се појмови који су непосредно везани за религијски и црквени живот говорника српског језика. Разликују се према степену општости лексике коју означавају. Ознаком „рлг.“ обележавају се називи, обреди и др. појмови верске природе: апостол, благослов, Блаженица, богоподобник, богосин, богоугодник, света вода (вода изр.), првородни (прародитељски) грех (под грех изр.), декалог, еден, жртва, Исус, китаб, небеско краљевство (под краљевство изр.) и сл. Ознаком „теол.“ се обележава верска терминологија (хришћанске, муслиманске, хебрејске вере или других, изумрлих религија): апологет ... м теол. а. бранилац хришћанства речју или списом; конзисториј м и конзисторија ж (лат. consistorium) теол. а. духовни суд, помоћни орган епископа, бискупа при вршењу његове судске власти; модернизам м ... 2. теол. правац у католичкој теологији који је, ослањајући се на новија филозофска струјања, критиковао црквену науку и праксу; мистериј(а), тауматологија и сл. Квалификатором „цркв.“ обележавају се реалије, чиновни, титуле, празници и сродни појмови везани за црквену заједницу: Арханђелов дан, архиепископија, архијереј, Благовести, Богојављење, Братиндан, Василевдан, вечерње, Водокршће, дијецеза, Духови, Ђакон, евангелистар, екумена, епископ, номоканон, одрешење, октоих, олтарник, општежитељ и сл. Квалификаторима „правосл.“ односно „кат.“ означавају се називи обреда, празника, чиновна, реалија и појмова из теорије Светога писма који су непосредно везани за православну цркву: архимандрит ... м (грч. archimandritēs) правосл. највиши свештенонашки чин; старешина; Варвара ж 1. правосл. хришћанска светица, тј. мученица, која се прославља 4/17. децембра; владичица ж ... 2. (обично: Владичица) правосл. в. Богородица; вознесенски ... рсл. правосл. који је у вези с празником Вознесењем, који је посвећен Вознесењу; Ваведење, епитрахиљ, лавра, литија и сл.; односно за католичку цркву: авемарија ж (лат. ave Maria, здраво Марија); вар. абемарија кат. 1. а. молитва Богородици; амен узв. (лат. amen) кат. исп. амин 1. нека тако буде; епистола ... б. кат. назив за апостолске посланице у Новом завету и за посланице у другим црквеним књигама; каптол м ... 1. кат. збор свештеника; кризма, лекционар, миса, опат, официј и сл.

5.5. Квалификатори лексичких позајмљеница

У Речнику САНУ, квалификаторима лексичких позајмљеница: „тур.“ (турски), „лат.“ (латински), „тал.“ (италијански), „грч.“ (грчки), „фр.“

(француски), „нем.“ (немачки), „рус.“ (руски), „енгл.“ (енглески) итд.⁶ по правилу се обележавају речи страног порекла које су потпуно адаптиране у српском језику. Поменута адаптација је извршена на више планова: историјском, дистрибутивном и интеграционом. План историјске адаптације позајмљеница обухвата њихово прилагођавање разним временским периодима и друштвено-историјским околностима. Са друге стране, план дистрибутивне адаптације позајмљеница подразумева то да се оне јављају у више тематских поља, која одсликавају разнолике аспекте друштвеног живота (нпр. спортове и игре, јела и зачине, терминологију лова и риболова, администрације итд.). Коначно, интеграциони план адаптације позајмљеница подразумева њихово прилагођавање фонетским, морфолошким, творбеним и семантичким правилима језика-примаоца (према: Ивановић–Ружин 2010: 416–417).⁷

Тако се нпр. квалификатором „тур.“ обележава велики број појмова који означавају оружје и опрему, делове одеће, трговачке појмове, чинове и титуле и др., било да се они поимају као архаизми, локализми, историзми или да чине део општег фонда: **адет** м (тур. adet) **1. а. обичај који је постао као нека врста закона за извесну средину;** **агалук** м (тур. aĝalik) вар. аганлук, агилук **1. звање, достојанство аге;** **баш-чауш** (башчауш) м (тур. basçavus) ист. *наредник у турској војсци;* **далаган** м (тур. talagan) покр. *врста дугог и чупавог гуња, талаган;* **кокуз** м (тур. kokoz) покр. **1. онај који нема новаца, сиромаш, гоља** и сл. Квалификатором „лат.“ обележавају се разни стручни термини из природних и друштвених наука, хемијски елементи, административни појмови и др.: **абдикација** ж (лат. abdicatio) **1. одрицање од престола или неког високог положаја;** **анамнеза** ж (лат. anamnesis) мед. *предисторија болести; подаци о ранијем здравственом стању болесника;* **интердикт** м (лат. interdictum) **1. изричита наредба да се нешто не сме вршити (употребљавати и сл.), да се нешто мора обуставити, забрана;** **менталитет** м (према лат. mens, mentis, душа, дух) **1. начин мишљења, схватање, назор** и сл. Захваљујући везама између дубровачког и далматинског залеђа и суседне Италије, квалификатором „гал.“ обележавају се бројни називи јела, биљака, зачина, затим поморски (нарочито рибарски) термини и др.: **гиндац** м (гал. ghindazzo) пом. *справа*

⁶ Квалификатори су наведени према бројности лексике коју означавају: у лексичком фонду српског језика највише је речи турског порекла, за чиме следе речи пореклом из латинског, италијанског, грчког итд. У Речнику САНУ се региструје 30 страних језика из којих се усваја лексика у српски језик.

⁷ Све ово значи да у речничку обраду не улазе лексичке творевине (махом из енглеског језика) чија се употреба у српском језику у последњим деценијама интензивира: ad-нос лексеме и лексеме које припадају регистру само једне социјалне, старосне, стручне и др. групе.

или конопац за дизање једара; **гаритола** и **гаритула** ж (тал. garitula) покр. *ускришњи колач*; **корнукопије** с (тал. cornisoria) покр. *крива, искривљена чаша*; **мрзомин** м (тал. marzamina) агр. покр. *врста винове лозе црна грожђа; грожђе те лозе*; **ностромо** м (тал. postromo) **1.** *вођа, старешина морнара на броду* и сл. Квалификатором „енгл.” маркира се лексика из области спорта и (карташких) игара, политике и права, поморства, економије, технике, грађевинарства и др.: **крос** м (енгл. cross) спорт. **1.** *лакоатлетска дисциплина, масовно такмичење у трчању кроз природу*; **бизнис** м (енгл. business) *уносан, практичан посао, трговина*; **лоби** м (енгл. lobby) ... **2.** *у америчкој политичкој пракси, организација или група људи са заједничким интересима која настоји да утиче на рад законодавних тела*; **клипер** м ... (енгл. clipper) **1.** *ист. брзи прекоокеански брод на једра за превоз робе, и сл.*

5.6. Квалификатори термилошког домена

Квалификатори термилошког домена: „пол.” (политички), „мат.” (математика), „фин.” (финансије), „техн.” (техника), „слик.” (сликарство), „агр.” (агрономија), „бот.” (ботаника) и др. (укупно: 87 области) у речнику се користе у два типична случаја.

а. Први случај је везан за квалификацију лексема које нису у стандардној употреби, већ чине делове засебних термилошких области (нпр. **катаболизам** м биол. *процес разлагања органске материје и ослобађање енергије везане за њу, дисимилација*).

б. Други случај је сложенији и подразумева квалификацију само једног значења лексеме, било да од њега почиње процес детерминологизације (нпр. **конституција** ж (лат. constitutio) **1.** *пол. основни закон којим се одређују права и дужности грађана и принципи државног уређења, устав*. **2.** *скуп урођених физичких или и психичких особина организма*), било да оно настаје терминологизацијом (нпр. **левица** ... ж ... **1. а.** *лева рука*. **2. а.** *пол. лева страна скупштинске дворане; посланици чија су седишта на тој страни и који су у класним друштвима представници напреднијих, прогресивнијих (револуционарних, либералних, реформистичких и сл.) странака*).

У односу на наведене случајеве, термилошке области се могу грубо поделити на оне које у већој мери продукују нову лексiku (природне науке) и оне које су оријентисане на нова значења (друштвене науке). Међутим, ова линија раздвајања није сасвим прецизна (тако би нпр. област математике, према датој подели, била ближа друштвеним него природним наукама). Можда је боље рећи да су термилошке области које више зависе од систематизације склоније продукцији нових речи, док области које су

ближе друштвеном животу у већој мери интегришу своју терминологију у стандардни језик.

5.7. Квалификатори функционално-граматичког домена

Квалификатори функционално-граматичког домена: „**прил.**” (прилог), „**предл.**” (предлог), „**везн.**” (везник), „**речца**”, „**узв.**” (узвик); „**зам.**” (заменица), „**непром.**” (непроменљива реч), „**бр.**” (број), „**м**” (мушки род), „**ж**” (женски род), „**с**” (средњи род), „**јд.**” (једнина), „**мн.**” (множина), „**супл. мн.**” (суплетивна множина), „**зб.**” (збирно), „**одр.**” (одређени вид), „**неодр.**” (неодређени вид), „**комп.**” (компаратив), „**суп.**” (суперлатив); „**свр.**” (свршени вид), „**несвр.**” (несвршени вид), „**трен.**” (тренутно свршени глагол), „**уч.**” (учестали глагол), „**безл.**” (безлично), „**повр.**” (повратно), „**уз. повр.**” (узајамповратни глагол), „**прел.**” (прелазни глагол), „**непрел.**” (непрелазни глагол) у Речнику САНУ се употребљавају у два типична случаја.

Ознаке „**прил.**”, „**предл.**”, „**везн.**”, „**речца**”, „**узв.**”, „**зам.**”, „**бр.**” и „**непром.**” служе за идентификацију граматичке класе којој припада лексема. Сви други квалификатори служе за идентификацију граматичких категорија, као и за идентификацију контекстуалних обележја тих категорија у полисемији. У другом случају, употреба квалификатора функционално-граматичког домена говори о начину на који граматичка обележја одређују семантичку парадигму речи.

О специфичностима употребе квалификатора функционално-граматичког домена у Речнику САНУ в. поглавље под насловом *Граматика у српским речницима* у овој монографији.

5.8. Квалификатори акценатско-морфолошког домена

Квалификатори акценатско-морфолошког домена: „**ном.**” (номинатив), „**ген.**” (генитив), „**дат.**” (датив), „**ак.**” (акузатив), „**вок.**” (вокатив), „**инстр.**” (инструментал), „**лок.**” (локатив), „**одр.**” (одређени вид), „**неодр.**” (неодређени вид), „**комп.**” (компаратив), „**суп.**” (суперлатив), „**през.**” (презент), „**аор.**” (аорист), „**имп.**” (императив), „**р. пр.**” (радни гл. придев), „**трп. пр.**” (трпни гл. придев), „**пр. сад.**” (гл. прилог садашњи), „**пр. пр.**” (гл. прилог прошли), „**импф.**” (имперфекат) и „**енкл.**” (енклитички (неакцентовани) облик) посвећени су идентификацији морфолошко-акценатских типова променљивих речи, нарочито ако у њиховој промени долази до варијантних одступања. Квалификатори овог домена се налазе искључиво у заглављу одреднице, по чему се разликују од квалификатора других домена (тако нпр. ознака „**неодр.**” потпада под акценатско-мор-

фолошки тип када маркира одредницу, а под функционално-граматички тип када маркира неко од њених значења).

Из општег прегледа квалификоване лексике која припада овој групи, видљиво је да при употреби акценатско-морфолошких квалификатора преовлађују две тенденције. Прва је настојање да се идентификују правилни облици и акценат облика; док се у другом случају јавља потреба да се стандардизују конкурентни облици речи (при чему се као претежнији наставак наводи први у низу, а остали се могу означавати са „ређе“).

Тако нпр. у обради облика императива препознајемо обе тенденције: идентификацију његовог правилног облика и акцента: **б́ивати** (... имп. б́ивај); **в́ијати** (... имп. в́иј); **ѓракати** (... имп. ѓрачи); **да́вати** (... имп. да́ји); **до́јити** (... имп. до́ј); **и́скати** (... имп. и́шти) и сл.; као и навођење конкурентних облика: **гнати** (... имп. жèни и гнàј); **гонетати** (... имп. гонèтај и гонèћи); **дотрти** (... имп. дотри и дотàри); **искијати** (... имп. и́скйај ... и искиши); **надувати** (... имп. надувај и надуши), и сл. Код других падежа, нпр. код генитива множине, употреба квалификатора акценатско-морфолошког домена обухвата шири опсег стандардизационих проблема, нпр. бележење генитивне дужине код неадаптираних или вишесложних речи (**òктаедаp** ... ген. мн. òктаèдàрà; **градозéбац** ... ген. мн. градòзèбàцà); конкурентност у акценатској и обличкој парадигми (**лàкат** ... ген. мн. лàктòвã, лàкãтã и лакãтã; **вèжба** ... ген. мн. вèжбй, вèжбã, ређе вèжãбã); појаву непостојаног а (**òктант** ... ген. мн. òктанãтã), итд.

5.9. Квалификатори дијалекатског домена

Под дијалекатском квалификацијом подразумевамо идентификацију оних обележја лексике која карактеришу њену употребу на одређеном дијалекатском ареалу. У оквиру овог домена, бележимо поделу на квалификаторе **фонетско-морфолошког и лексичког типа**.

1. **Фонетско-морфолошком типу** квалификатора припада ознака „дијал.“ (дијалектизам), као универзални квалификатор дијалекатских обележја на нивоу речи. Овом ознаком се маркирају све дијалекатске промене на фонолошком нивоу, као што су нпр. јекавско (ново) јовање: **догрдети** (... дијал. догрђети), **дозлити** (... дијал. дождети), **излев** (... дијал. ижљев), **осамити** (... дијал. осамљети); губљење сугласника х: **дојахивати** (... дијал. дојаивати), **испрхнути** (... дијал. испрунути), **мах** (... дијал. ма, мав), **махати** (... дијал. маати), **хоризонт** (... дијал. оризонт); метатеза сугласника: **лакат** (... дијал. латак), **људски** (... дијал. љуцак), **осванути** (... дијал. осавнути); једначење сугласника: **зрак** (... дијал. жрак); или на морфолошком нивоу употребе речи, као нпр. потреба дијалекатских облика презента (**наређивати** ... дијал. наређивам);

инфинитива (**истаћи** ... дијал. истакнути); императива (**знати** ... дијал. знадни и знабуди), итд.

2. Са друге стране, лексичком типу квалификатора припадају ознаке ареалне дистрибуције речи: „**ек.**” (екавски), „**ијек.**” (ијекавски), „**ик.**” (икавски), „**кајк.**” (кајкавски), „**чак.**” (чакавски), „**зап. кр.**” (западни крајеви) и „**југозап. кр.**” (југозападни крајеви). Деле се на три подтипа: квалификатори дистрибуције лексике према наречјима, према дијалектима и према дијалекатским подручјима.

а. На дистрибуцију према наречјима указују квалификатори „**ек.**” (екавски), „**ијек.**” (ијекавски) и „**ик.**” (икавски). Као основни (нулти) облик у речнику се подразумева екавски рефлекс јата, док се други облици дају као његове варијанте (нпр. **обавест** ијек. **обавијест** ж **I. а. писмено** или усмено саопштење о некоме или о нечему, **обавештење**) или упућују на њега (**обавијест** в. *обавест*). Међутим, у случају да речи са ијекавским рефлексом развијају властите семантичке одлике, засебно се дефинишу (нпр.: **камодјенути** = **камодјести** ... ијек. свр. покр. **I. а. загубити, затурити**).

б. Квалификаторима дистрибуције према дијалектима припадају ознаке „**кајк.**” и „**чак.**”, којима се у Речнику САНУ идентификују кајкавски и чакавски дијалектизми присутни у речничкој грађи, нпр.: **зајчек** м кајк. **1. зоол. в. зец**, **Лерус**; **зетец** м кајк. *дете (мушко) коме је неко био кум на криштењу, кумче*; **крепотец** м бот. кајк. в. *боквица*; **зигнати** свр ... чак. *изагнати, истерати*; **јицика** м и ж чак. *пецкало, заједало*; **љубић** м чак. *вољени мушарац, драги, љубљени*, и сл.

в. Коначно, у квалификаторе дистрибуције према дијалекатским подручјима обично се убраја само ознака „**зап. кр.**”, којом се у новијим томовима Речника САНУ (почев од слова О) маркирају српске речи пореклом из западних крајева (Босна, Далмација, Хрватска), нпр.: **опетовница** ж ... заст. зап. кр. *посебна, продужна школа у којој се понављало и утврђивало наставно градиво пређено у прва четири разреда основне школе*; **осебујно** прил. зап. кр. *на осебујан начин, особито, посебно, нарочито*; **отајно** прил. зап. кр. *тајно, потајно, у тајности*, и сл. Квалификатор „**југозап. кр.**”, који је преузет из Вуковог *Рјечника*, кратко је био у употреби (од слова А до В), и служио је за обележавање лексике пореклом из југозападних крајева, нпр.: **блањати** ... несвр. (зап. и југозап. кр.) *стругати, рендисати, глачати (дрво)*; **болијест** ж (југозап. кр.) в. *болест*; **васлава** ж (југозап. кр.) *молитва у славу свеца у којој се говори: „ва славу и част”*, и сл.

5.10. Домен нереализоване квалификације

У односу на претходно описане домене, област нереализоване квалификације у речнику има другачију природу. Главна одлика овог домена је мали број појављивања квалификатора који му припадају (од 0 до 10 у свих 19 томова Речника САНУ). Таква примена, у највећем броју случајева, одаје покушаје категоризације лексичког система која нема упориште у природном развоју српског језика. Другим речима, нереализовани квалификатор најчешће сигнализира неуспешан покушај класификације лексичког фонда – онај који не спада ни у један вид лексикографске анализе.

Тако се нпр. може наслутити да је ознака „**дв.**” (двојина) формулисана уз претпоставку да ће се у лексичком фонду наћи остаци старе двојине. Та претпоставка се није показала као тачна. Ознака „**сем.**” (семантика, семантички), као сувише уопштена, нема никакву практичну примену у савременој дескриптивној лексикографији, а слично је и са ознаком „**етим.**” (етимологија, етимолошки). Квалификатор „**ист. кр.**” (источни крајеви) је сувише широк и неодређен; док би квалификатор „**шток.**” (штокавски дијалекат), доследно примењен, требало стављати готово уз сваку одредницу у Речнику САНУ. Ознака „**амер.**” (американизам) остала је без употребе јер у пракси није могуће разлучити речи пореклом из Америке од речи пореклом из Енглеске. Међу нереализованим квалификаторима пуно је оних који означавају терминолошке области без утицаја на развој лексичког фонда: „**ест.**” (естетика), „**стен.**” (стенографија), „**пед.**” (педагогија), „**кер.**” (керамика), „**граф.**” (графика) итд.

Поред овог, квалификатори који припадају нереализованом домену могу указати и на нека лексикографска решења која, из разних разлога, нису заживела у широј пракси. Тако су нпр. глаголи **велим** и **завелим** (дати у облику презента) обележени ознаком „**непотп.**” (непотпуни глагол), која имплицира то да је за тумачење њихове семантичке реализације потребна рекцијска допуна. Са друге стране, квалификатор „**локал.**” (локално) осмишљен је како би се обележила лексика у употреби међу припадницима локалних микрозаједница (варошица, градских квартова и сл.).

Најмањи број нереализованих квалификатора упућује на области које се тек налазе пред лексичком експанзијом: „**инф.**” (информатика и рачунарство), „**мик.**” (микологија, миколошки) и др. У праксу их уводе лексикографи, који су често најбољи сведоци актуелних процеса у савременом језику.

***

Како смо раније већ истакли, домени квалификације лексичког фонда у Речнику САНУ, у својим главним цртама, одговарају лингвистичким

нивоима поделе језика. Из овог разлога, они прате општи систем језичког раслојавања (или стратификације). У складу са овим, може се извести закључак да квалификација лексике у речнику, поред своје основне улоге (давање информација о речи), на једном општијем нивоу представља и алат обухватне лингвистичке (семантичке, граматичке, акценатске, стилистичке итд.) анализе српског језика.

У аналогiji према семантичким концептима и њиховим везама са елементима речничке дефиниције, преглед квалификације лексике у Речнику САНУ према доменима могао би се резимирати и представити следећом табелом:

Лингвистички домен	Диференцијално обележје које се квалификује	Спецификација обележја / квалификатор
1. Домен стандарднојезичке норме	Друштвено-територијална раслојеност	<i>територијална раслојеност:</i> „покр.” <i>језичка креативност, народно стваралаштво:</i> „нар.”
	Ситуациона раслојеност	„разг.”
	Социјална раслојеност	„шатр.”, „жарг.”
	Тематска раслојеност према узрасту	„деч.”, „ђач.”
	Раслојеност према идиолекатским специфичностима	„некњ.”, „непр.”, „вар.”
	Раслојеност према заступљености у изворима	„нераспр.”, „индив.”, „неодом.”
	Раслојавање према дијахроној периодизацији језика/стила	<i>време употребе:</i> „заст.”, „арх.”, „неол.” <i>време настанка, тип изворника:</i> „цсл.”, „рсл.”, „стсл.”, „сткњ.”
2. Семантички домен	Фигуративно значење/употреба	„фиг.”
	Истозначност	„син.”
	Блискозначност	„исп.”
	Права/неправа антонимија	„супр.”
	Лексичка/семантичка варијантност	„в.”
3. Стилски домен	Прагматичко-стилска вредност	<i>негативна експресивност:</i> „погрд.”, „подр.”, „презр.”, „ир.” <i>позитивна експресивност:</i> „фам.”, „шаљ.”
		<i>повишена експресивност:</i> „вулг.”, „суф.”, „експр.”, „песн.”
	Творбено-стилска вредност	<i>суфиксална творба:</i> „дем.”, „аугм.”, „пеј.”, „хип.” <i>творба сложеница:</i> „калк.”, „ков.”
		<i>атипична творба:</i> „необ.”, „неуоб.”

4. Појмовно-енциклопедијски домен	Етномитолошки аспект језичке културе	„етн.“, „празн.“, „мит.“
	Историјски аспект језичке културе	„ист.“
5. Домен лексичких позајмљеница	Религијски аспект језичке културе	„рлг.“, „теол.“, „цркв.“, „правосл.“, „кат.“
	Контактолошке везе са другим језицима	„тур.“, „лат.“, „тал.“, „грч.“, „фр.“, „нем.“, „рус.“, „енгл.“ ...
6. Терминолошки домен	Припадност лексеме / значења засебној терминолошкој области	„пол.“, „мат.“, „фин.“, „техн.“, „слик.“, „агр.“, „бот.“ ...
7. Функционално-граматички домен	Обележја граматичких класа	„прил.“, „предл.“, „везн.“, „речца“, „узв.“, „зам.“, „бр.“, „непром.“
	Обележја граматичких категорија / контекстуална обележја грам. категорија у полисемији	„бр.“, „м“, „ж“, „с“, „јд.“, „мн.“, „супл. мн.“, „зб.“, „одр.“, „неодр.“, „комп.“, „суп“, „свр.“, „несвр.“, „трен.“, „уч.“, „безл.“, „повр.“, „уз. повр.“, „прел.“, „непрел.“
8. Акцентско-морфолошки домен	Акцентско-морфолошки типови променљивих речи	„ном.“, „ген.“, „дат.“, „ак.“, „вок.“, „инстр.“, „лок.“, „одр.“, „неодр.“, „комп.“, „суп“, „през.“, „аор.“, „имп.“, „р. пр.“, „трп. пр.“, „пр. сад.“, „пр. пр.“, „импф.“, „енкл.“
9. Дијалекатски домен	Фонетско-морфолошка обележја	„дијал.“
	Лексичко-дистрибутивна обележја	<i>дистрибуција према наречјима:</i> „ек.“, „ијек“, „ик.“ <i>дистрибуција према дијалектима:</i> „кајк.“, „чак.“ <i>дистрибуција према дијалекатским подручјима:</i> „зап. кр.“, „југозап. кр.“
10. Домен нереализоване квалификације	Обележја која немају системски карактер, не поседују диференцијалне карактеристике или не постоје у (савременом) језику	„дв.“, „сем.“, „ист. кр.“, „шток.“, „сргч.“ (средњогрчки, византијски грчки), „амер.“, „ест.“, „стен.“, „пед.“ ...
	Језичка обележја која су пред експанзијом	„инф.“, „мик.“ ...

6. Закључак

У описном речнику, лексикографски метајезик представља специфичан идиом, различит од природног језика. Задатак овог идиома је да дефинише разне врсте језичких законитости у лексичком систему. Метајезик објашњава значење лексичких јединица, служи као база за успостављање њиховог места у систему природног језика, и представља основу за формулисање различитих правила о интеракцији и реализацији ових јединица на синтагматском и парадигматском плану.

Један од важних делова структуре метајезика су *метајезичке (лексикографске) константе*, логички обрасци који повезују различите видове реализације лексема са њиховом категоризацијом. У зависности од врсте ове категоризације, метајезичке константе могу бити логичко-дефинициони обрасци (типа *особа која*), или квалификатори различитих домена. Док први тип константи упућује на категоризацију језичког система која је заснована на *семантичким концептима*, други тип (онај који чине квалификатори) указује на категоризацију у чијој основи стоје *лингвистички (стратификациони) концепти*. Важно је напоменути то да константе оба типа у описном речнику нису изоловане: поред тога што се комбинују и укрштају на различите начине, оне развијају и међусобне односе синонимије, антонимије, хиперонимије/хипонимије и др. Такође, постоје и метајезичке константе које су између себе конкурентне.

Иако је проучавање речничког метајезика у светлу лингвистичких теорија још у повоју, истраживање нивоа реализације метајезичких константи у описном речнику показује се као подухват колико обиман, толико и вредан труда. Тим пре што овакав подухват може расветлити бројна питања о томе од чега је заправо сачињен језик, и како га употребљавамо. (И одмах отворити нова, јер истраживање садржаја описних речника, попут њиховог писања, никад нема краја...)

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 2000:** Јури Апресјан: *Systematic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Гортан-Премк 1994:** Даринка Гортан-Премк: „О новоме типу дескриптивног речника”, *ЗбМСФЛ XXXVII*, Нови Сад, 203–208.
- Гортан-Премк 1995:** Даринка Гортан-Премк: „Метафора, метонимија и синегдоха у језику и стилу”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 23/2*, Београд, 61–70.
- Грицкат 1967:** Ирена Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик*, књ. XVI, св. 4, Београд, 218–235.
- Грицкат 1981:** Ирена Грицкат: „Лексикографски поступак у Речницима САНУ и ЈАЗУ (показан на глаголима са префиксом *за-*)”, *Наш језик XXV/1–2*, Београд, 3–23.
- Дешић 1980:** Милорад Дешић: „О дефиницијама у Речнику САНУ”, *Наш језик XXIV/3*, Београд, 115–128.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

- Згуста 1991:** Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, Сарајево: Свјетлост.
- Ивановић–Ружин 2010:** Ненад Ивановић, Татјана Ружин Ивановић, „Лексика енглеског порекла у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Језик, књижевност, промене*, Ниш: Филозофски факултет, стр. 416–429.
- Ивановић 2011:** Ненад Ивановић, „Индивидуална лексика у српском језику: творбено-семантичке одлике класе именица (на материјалу из Речника САНУ)”, *Савремена проучавања језика и књижевности I/I*, Крагујевац: ФИЛУМ, стр. 79–94.
- Ивановић 2012:** Ненад Ивановић, „Индивидуална лексика: творбено-семантичке одлике глагола, придева и прилога; творбено-стилске одлике индивидуализама у српском језику (на материјалу из Речника САНУ)”, *Савремена проучавања језика и књижевности III/I*, Крагујевац: ФИЛУМ, стр. 85–100.
- Радовић Тешић 1982:** Милица Радовић Тешић: „Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ”, *Лексикографија и лексикологија, зборник реферата*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, стр. 257–262.
- Радовић Тешић 1984:** Милица Радовић Тешић, „Проблеми обраде фигуративних значења у описним речницима”, *Лексикографија и лексикологија, зборник радова*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 147–150.
- Ристић 2002:** Стана Ристић, „Експресивна лексика у дескриптивном речнику”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, стр. 89–102.
- Ристић 2006:** Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тополињска 2006:** Зузана Тополињска, „Шта тражим у речнику?”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, стр. 33–37.